

Irracionalisme, Romanticisme i l'altra cara de la Il·lustració

Review de Isaiah BERLIN: *El mago del Norte. J.G.Hamann y el origen del irracionalismo moderno.*

Mateu Cabot

Publicado originalmente en:

Taula. Quaderns de pensament, núm. 27-28, págs. 221-224, Palma 1997. ISSN: 0214-6657.

«La célebre frase ‘un hombre intoxicado de Dios’ le viene mucho mejor a Hamann que al Spinoza transformado en romántico por la extremosa lectura de los críticos alemanes del XVIII», així comença el prefaci de l'autor. Malgrat aquest inici el tema del llibre no és ni la teologia de Hamann ni la seva metafísica religiosa. El que centra l'interès de Berlin és el fet de que l'alemany és «el primer adversario radical y sin desmayo que tuvo la Ilustración francesa de su tiempo» (p. 47). Johann Georg Hamann (1730-1788) no ocupa gaire línies en la història de les idees,¹ ocupa el lloc que correspon a un pensador marginal respecte del moviment central de les idees del segle XVIII. Aquest lloc marginal se'l guanyà tant pel seu estil —esotèric, confús, obscur— i personalitat —excèntrica— com, i això és més interessant, per anar contra el corrent central de la seva època, la del racionalisme il·lustrat de procedència, sobre tot, francesa. I la posició a contracorrent que mantingué és la que, avui, és interessant i, com diu Berlin, útil llegir per aclarir les conseqüències de l'absolutisme racionalista que començà en la Il·lustració. Com a crític radical de la modernitat connecta amb els molts diferents tipus d'antirracionalisme que en trauran profit de les seves idees, però també amb molts altres personatges, més moderats, que en trauran d'ell bona part de les seves armes crítiques més eficaces. «Es la fuente olvidada de un movimiento que terminó por inundar toda la cultura europea» (p. 53).

---

¹ A més del poc espai que se li dedica, si se li dedica, és un índex de la marginalitat de Hamann el fet de que en llengües hispàniques no hi hagi traduïda fins el moment cap de les seves obres.

Possiblement la imatge actual de Hamann no es correspongui amb la que tingué en el seu temps. Herder el respectava i reconeixia el seu deute amb ell, Jacobi fou deixeble seu i a través seu les idees de Hamann arribaren fins els pensadors romàntics del XIX, Mendelssohn detectà en ell quelcom únic, original i important, Schelling el considerava un gran escriptor, Goethe el cità laudatòriament en la seva autobiografia, Jean Paul (Richter) alaba el seu geni, igual que va fer Kierkegaard.

Per a Berlin tres són els llocs on podem trobar l'originalitat de Hamann: (a) la crítica de la visió il·lustrada (i racionalista en general) de les fonts i de la validesa del coneixement, de la creença i de la ciència, (b) la seva teoria del llenguatge i del simbolisme, (c) la seva concepció del geni, la imaginació, la creació i de la relació entre Déu i l'home.

(a) La primera gran fal·làcia del pensament modern és, per a Hamann, que és possible el coneixement des de fonts a priori i per raonaments discursius. Aquest és, des de Descartes, l'axioma central del pensament occidental, sols negat per filòsofs per uns pocs filòsofs. D'un d'ells, David Hume, extreu Hamann les armes per intentar destruir «l'edifici de la metafísica i la teologia tradicionals» (92) resumides en la idea de que tot el que tenim és una “espècie de fe animal”. La realitat és asimètrica, mancada d'ordre. Aquesta visió es presenta en quan es deixa de mirar amb les deformants ulleres metafísiques o es deixa de creure o de necessitar l'existència d'un esquema de pauta inalterable. En definitiva: existeix una realitat preracional, el com la ordenem és, en darrera instància, arbitrari. Aquí veu Berlin l'embrió que es desplega fins l'existencialisme modern, línia en la que col·loca a Jacobi, Kierkegaard, Nietzsche, Husserl, Merleau-Ponty i Sartre. Sense discutir aquesta afirmació de Berlin, pareix clar que aquestes posicions són el resultat de la consciència de problema que s'obri en el XVIII del abisme entre les veritats de la raó i de la filosofia, generals i abstractes, i la realitat empírica, o com es dirà en aquell moment: entre les veritats de raó i les veritats de fet. En aquesta situació «la primera tarea es mostrar la deletérea influencia de las abstracciones y el falso saber que se edifica sobre y a partir de ellas» (105). Amb tota la seva radicalitat això es resumeix en una frase: «La sabiduría es uno de los frutos del árbol de la vida. Todo mal procede del árbol de la ciencia» (99). Encara més discutible és que intenti explicar-se aquestes posicions com a reaccions, símptomes d'un malestar, en termes psicològics, en el que hi caben per igual des de Hamann fins el surrealisme artístic de principis d'aquest segle.

(b) Hamann és la primera de “les tres H”, expressió amb la que Charles Taylor es referia a la tradició de la filosofia del llenguatge que donà lloc a la hermenèutica i que es caracteritza per la interrelació de raó i llenguatge. S'oposa a una noció del llenguatge com a complet abans de que la raó humana s'hagi desenvolupat i que permet l'existència d'un procés anomenat pensament, com a activitat independent “dintre” de l'home que aquest pot lliurement articular en un conjunt de símbols inventats a l'efecte. Hamann és dels primers que s'oposa a les teories il·lustrades de l'exterioritat del llenguatge respecte de la raó, i en defensar que el pensament és l'ús dels símbols. A la vegada manté que «comprender es comprender a alguien; las cosas, los sucesos, los hechos como tales no pueden ser comprendidos, sólo registrados o descritos; por sí mismos no nos hablan, no persiguen objetivos, no actúan, ni quieren ni buscan con esfuerzo, simplemente ocurren, están, existen, llegan a ser y desaparecer. Comprender es comprender una voz que habla, si no una voz, algo que transmite un significado, esto es, el empleo de algo para referirse a algo distinto o presentarse en el lugar de éste» (122). Pensament i llenguatge són una sola cosa, i així s'oposa a la teoria lingüística del racionalisme europeu —teoria que és la del sentit comú— de que hi ha dos móns, un el

de les realitats objectives, l'altre el de l'home i les seves eines (llenguatge, idees), i que hi ha una correspondència entre ambdós, entre el món objectiu i les pintures que en fem d'ell en el nostre món subjectiu. Al contrari, Hamann defensarà que l'home arriba a fer-se conscient del que és ell mateix sols en el context de les relacions de les que forma part, relacions de comprensió, fins el punt de poder afirmar que «la societat està basada en el llenguatge», «la història d'un poble està en el seu llenguatge».

(c) Si tota forma de parla, tot art, tota reflexió pot reduir-se a diferents usos dels símbols, aleshores és fàcilment intel·ligible que Hamann s'oposés als teòrics il·lustrats de l'estètica amb la seva defensa de les normes que conferien objectivitat a l'activitat artística. Hamann defensarà que el llenguatge i la forma artística són indissolublement una sola cosa amb l'art mateix, l'obra és una entitat orgànica. Aquesta idea, més la de que hi ha un lliure impuls en l'home, espontani, creador que no coneix cap norma, el col·loquen en el moviment del *Sturm und Drang* alemany, primera gran reacció contra el classicisme normatiu del segle XVIII. Idees que nodreixen el moviment romàntic posterior i que Berlin ressalta: «Hamann opinava que el geni era individual e impossible de nutrir o cultivar per la organització social; cada hombre era lo que era, veía lo que veía y hablaba a los que le entendían» (181). Hamann, també en aquest àmbit, fou el precursor oblidat. Venerar a Homer i Shakespeare és avui de poca importància, com ho era en el segle XIX quan ja se'ls considerava dos grans genis de la humanitat, però en el segle XVIII, en el moment de Hamann, no tan sols no era òbvia la seva vàlua sinó que es necessitava defensar-la contra l'opinió dominant del moment.

Berlin també dedica un capítol al pensament polític de Hamann. És en aquest on es poden veure més clarament les posicions de Berlin i els motius de l'assaig sobre Hamann, a més de que es poden clarificar el significat dels epítets “reaccionari” i “irracionalista” que li dedica. Pareix clara la direcció de la protesta de Hamann: «En verdad no protesta contra la desautorización de Kant a la dependencia infantil del sujeto, sino contra su concepción de la libertad de acción, propia de los hombres verdaderamente ilustrados... A sus ojos, ilustración y despotismo —intelectual y político, para él son iguales— avanzan cogidos del brazo. La Aufklärung no es más que una aurora boreal fría e ilusoria» (196). L'odi contra l'autocràcia del despotisme il·lustrat es transforma en una forma de democràcia reaccionària, unió de antiintel·lectualisme i identificació amb les masses populars. La protesta contra el monisme dels il·lustrats francesos s'estén a Kant, ja que els pressupòsits són els mateixos: «que un conjunto de proposiciones de contenido descriptivo, lógicamente interconectadas, pueden dar cuenta de todas las cosas, y que la conducta y el vasto universo de los hombres, los animales, los objetos materiales, la vida, el alma, el cielo y la tierra pueden ser clasificados e interpretados en los términos de un instrumentos sistemático unitario» (206). El monisme que aquesta posició representa és semblant a l'afany de conquesta total de l'Església Romana i al somni de la ciència universal dels enciclopedistes. En tots els casos s'ignoren i suprimeixen les diferències en el pensament i en el sentiment per expulsar-les del terreny pràctic.

Aquesta monografia sobre Hamann, del que segons Berlin és important de Hamann, ens mostra, a més dels grans trets del pensament de l'alemany, la difícil posició de Berlin. Les notes del text ens ajuden a entendre aquesta part (el pensament de Berlin), les del propi Berlin, les de l'editor del text (Henry Hardy) i les del traductor. I la posició de Berlin es fa més clara al final. En un moment diu «Hamann es el portavoz de los que oyen el grito del sapo bajo el arado, aun cuando puedan sobrar razones para arar sobre él: pues si los hombres no oyen ese grito, si son sordos, si el sapo es aniquilado porque ha sido 'condenado por la historia', entonces se comprobará que tales victorias son, por

sí mismas, causa de ruina, pues tenderán a destruir los valores mismos en cuyo nombre se acometió la batalla» (211), la seva importància rau «en la inspirada y perspicaz visión que este hombre llegó a adquirir de los aspectos de la vida humana que las ciencias tienden a ignorar y quizá deban ignorar a causa de su naturaleza misma como ciencias» (218). El problema, tal vegada, és que aquest aspecte positiu de la protesta de Hamann es col·loca junt a l'aspecte negatiu en una relació poc convincent. Diu que l'odi (vers el desig de l'home de comprendre l'univers o a ell mateix en termes públicament intel·ligibles i de reglamentar-se a si mateix i a la naturalesa per tal d'assolir, gràcies al coneixement científic, fins comuns a la major part dels homes i de les èpoques) i l'irracionalisme «nutrieron la corriente que condujo al irracionalismo político y social, particularmente en Alemania, en nuestro siglo» (217), el primer pas del camí cap el Nacional socialisme. Tal vegada aquest sigui el límit de la ideologia liberal democràtica de Berlin, que no pot entendre que el camí que condueix fins els totalitarisme —si és que hi ha un camí— no comença amb Hamann ni cap *Stürmer*, sinó amb els il·lustrats, i que aquell totalitarisme és la continuació radicalitzada de la línia racionalitzadora duta al seu extrem (vegi's el que es diu en *Dialèctica de la il·lustració*, de Adorno y Horkheimer, per exemple). L'errada és pensar que hi ha dues línies (una bona, racionalista, amb els seus excessos que s'han de avisar i corregir; una dolenta, irracionalista, “reaccionaria” que té de bo que crida l'atenció sobre els excessos de la primera i permet als racionalistes criticar i autocorregir-se les errades, però que, per essència, és totalitària, etc.). Sobre aquest punt és el que és interessant seguir pensant i discutint ja que forma part de la nostra pròpia realitat, i el llibre de Berlin recorda un pensador situat en l'origen i vessa sobre ell interessants reflexions.